



Ситник Олексій Іванович – випускник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
Науковий фах – географ-метеоролог.
Сфера діяльності: природнича географія; міжзональні геоекотони; антропогенне ландшафтознавство; конструктивна географія; регіональне природокористування



Кравцова Ірина Віталіївна – випускниця Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
Науковий фах – географ, біолог.
Сфера діяльності: садово-паркові ландшафти Центральної Європи, історико-географічні особливості їхнього формування та розвитку; антропогенне ландшафтознавство; конструктивна географія; регіональне природокористування



Курнос Ігор Терентійович – випускник Московського обласного педагогічного інституту ім. Н. К. Крупської, вчитель біології та географії, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, старший вчитель КЗ «Гайворонський ліцей №2» Гайворонської міської ради Кіровоградської області.
Науковий фах – біолог, географ.
Сфера інтересів: екологічний стан території Гайворонського регіону та його біорізномаття.



Ніколаєвський Вячеслав Петрович – випускник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, головний геолог ПРАТ «Заваллівський графітовий комбінат».
Науковий фах – геологія і корисні копалини дна морів та океанів.
Сфера діяльності: корисні копалини Побужжя та їх розробка.



Хлевнюк Ольга Яківна – випускниця Київського національного університету культури і мистецтва, директор КЗ «Гайворонський краєзнавчий музей» Гайворонської міської ради Кіровоградської області.
Науковий фах – музейна справа, охорона пам'яток історії та культури.
Сфера діяльності: краєзнавство Гайворонського краю; культурне просвітництво.



Петричук Ольга Ігорівна – випускниця Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
Науковий фах – географія, біологія.
Сфера діяльності: Гайворонський старовромисловий район, історико-географічні особливості його формування та розвитку.

**Ситник О.І., Кравцова І.В.,
Курнос І.Г., Ніколаєвський В.П.,
Хлевнюк О.Я., Петричук О.І.**

Природнича географія Гайворонського краю



Ситник О.І., Кравцова І.В., Курнос І.Т.,
Ніколасвський В.П., Хлевнюк О.Я., Петричук О.І.

Природнича географія Гайворонського краю



Вінниця • «ТВОРИ» • 2021

Вінниця – 2021

УДК 913(477.65)(02)

П77

Авторський колектив: Ситник О. І., Кравцова І. В., Курнос І. Т.,
Ніколаєвський В. П., Хлевнюк О. Я., Петричук О. І.

Рецензенти:

Денисик Г. І., доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

Браславська О. В., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Лаврик О. Д., доктор географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
КУ «Гайворонський центр розвитку педагогічних працівників
Гайворонської міської ради»
(протокол № 2 від 07 травня 2021 р.),
Уманським відділом Українського географічного товариства
(протокол № 2 від 26 травня 2021 р.),*

П77

**Ситник О.І., Кравцова І.В., Курнос І.Т., Ніколаєвський В.П.,
Хлевнюк О.Я., Петричук О.І.** Природнича географія Гайворонського краю :
монографія. [За редакцією О.І. Ситника, І.В. Кравцової]. Вінниця : ТВОРИ,
2021. 184 с.

ISBN 978-966-949-846-5

Розглянуті окремі питання природничої географії Гайворонського краю. Пропонується узагальнений виклад матеріалу щодо геологічної будови, рельєфу, корисних копалин, клімату, внутрішніх вод, рослинного і тваринного світу території, антропогенних компонентів і ландшафтних комплексів, а також пов'язаних з ними питань охорони природи і екології.

Для фахівців географії, історії, екології, краєзнавців, викладачів і вчителів закладів вищої і середньої освіти, буде цікава працівникам різних галузей господарства, що займаються питаннями раціонального природокористування та охорони природи.

Considered some issues of natural Geography of the Haivoron region. Are generalized presentation of the material on geological structure, relief, minerals, climate, inland waters, flora and fauna of the territory, anthropogenic components and landscape complexes, as well as related issues of nature protection and ecology is offered.

For specialists in Geography, History, Ecology, local historians, teachers and teachers of higher and secondary education, it will be interesting for employees of various sectors of the economy dealing with the issues of rational nature management and nature protection.

ISBN 978-966-949-846-5

© Авторський колектив, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ТЕРИТОРІЇ	6
ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА ГАЙВОРОНСЬКОГО РЕГІОНУ	8
КОРИСНІ КОПАЛИНИ	26
РЕЛЬЄФ ГАЙВОРОНЩИНИ	40
КЛІМАТ ГАЙВОРОНСЬКОГО КРАЮ В УМОВАХ ЙОГО ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН	83
ВНУТРІШНІ ВОДИ ГАЙВОРОНЩИНИ	101
ҐРУНТОВИЙ ПОКРИВ ТЕРИТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ	122
РОСЛИННИЙ ТА ТВАРИННИЙ СВІТ.....	127
ЛАНДШАФТИ ГАЙВОРОНСЬКОГО РЕГІОНУ.....	146
ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ	166
ПІСЛЯМОВА	179

ПЕРЕДМОВА

Гайворонський край – регіон стародавнього заселення, різнобічного та інтенсивного освоєння природних ресурсів. Не завжди продумане господарське освоєння території призвело до корінних змін властивостей та структури натуральних компонентів і ландшафтних комплексів, формування нових, ще недостатньо вивчених антропогенних ландшафтів, загострення природоохоронних і екологічних проблем. Відповідно, сучасне пізнання природи Гайворонщини повинно включати в себе дослідження осередків натуральної природи, історичних особливостей та наслідків її господарського освоєння, сучасного стану природних (натуральних і антропогенних) компонентів, її ландшафтних комплексів. Весь комплекс питань може охопити лише природнича географія, в структуру якої, крім фізичної, входять також історична й антропогенна географії. Саме з позиції природничої географії розглянуті природні компоненти і ландшафтні комплекси Гайворонського краю, формування та особливості сучасних природоохоронних і екологічних проблем.

Територія Гайворонщини досліджувалась упродовж тривалого часу, що було пов'язано із розробкою покладів корисних копалин, прокладанням залізниці тощо. Значний внесок у вивчення краю зробили науковці та вчителі закладів вищої і середньої освіти, місцеві краєзнавці. Сьогодні ми можемо констатувати, що з географічного погляду Гайворонщина вивчена достатньо. Проте, за наявності великої кількості публікацій, цілісного географічного чи природничого образу Гайворонського краю до цього часу не сформовано. Спроби були, та з різних причин завершити їх не вдалося.

Природнича географія Гайворонського краю розглядається у межах Гайворонського адміністративно-територіального району Кіровоградської області (відповідно до реформування адміністративно-територіального поділу України, затверджено Постановою Верховної Ради України № 3650 від 17.07.2020 р. «Про утворення та ліквідацію районів»). Для означення досліджуваної території використано синоніми: «Гайворонський край», «Гайворонщина», «Гайворонський регіон».

INTRODUCTION

Haivoron region is a region of ancient settlement, diverse and intensive development of natural resources. Not always well-thought-out economic development of the territory has led to radical changes in the properties and structure of natural components and landscape complexes, the formation of new, still insufficiently studied man-made landscapes, exacerbation of environmental and environmental problems. Accordingly, modern knowledge of the nature of Haivoronshchyna should include the study of natural nature, historical features and consequences of its economic development, the current state of natural (natural and anthropogenic) components of its landscape complexes. The whole set of issues can be covered only by natural geography, the structure of which, in addition to physical, also includes historical and anthropogenic Geography. It is from the point of view of natural geography that the natural components and landscape complexes of the Haivoron region, the formation and features of modern environmental and environmental problems are considered.

The territory of Haivoronshchyna has been explored for a long time, which was connected with the development of mineral deposits, construction of railways, etc. Scientists and teachers of higher and secondary education, local historians have made a significant contribution to the study of the region. Today we can state that, from a geographical point of view, Haivoronshchyna is well studied. However, in the presence of a large number of publications, a holistic geographical or natural image of the Haivoron region has not yet been formed. There were attempts, but for various reasons they could not be completed.

The natural Geography of the Haivoron region is considered within the Haivoron administrative district of the Kirovohrad region (according to the administrative division before the adoption of the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine № 3650 of 17.07.2020 «On the formation and liquidation of districts»). Synonyms have been used to define the study area: «Haivoronsky region», «Haivoronshchina».

ПІСЛЯМОВА

Інтенсивне і різнобічне господарське освоєння природних ресурсів Гайворонського краю призвело до формування у структурі натуральних ландшафтів нових, своєрідних і ще недостатньо вивчених антропогенних комплексів. Вони зародились уже в пізньому палеоліті – 35-10 тис. р. тому. У трипільські часи антропогенні ландшафти отримали широке поширення, проте їх частка в структурі натуральних ландшафтів була ще незначною. VII-XII ст. є перехідним періодом від натуральних до антропогенних ландшафтів, а, починаючи з XVII ст., частка останніх постійно зростає. Сьогодні антропогенні ландшафти займають 80-85, місцями досягаючи до 90-95% території.

Таке складне поєднання натуральних і антропогенних ландшафтних комплексів утворює нову єдність – *сучасні ландшафти*. Від особливостей їх подальшого розвитку і стану залежатимуть умови життя і діяльності населення, вирішення природоохоронних і екологічних проблем Гайворонщини.

Термін сучасний ландшафт в географічній літературі не новий. Його синонімами можна вважати терміни природно-антропогенний ландшафт, географічний ландшафт, геореал, інтегральний ландшафт та ін. Суть його від цього не змінюється, а непорозуміння можуть виникнути. Судячи з визначення П. Шищенка, поняття географічний ландшафт теж включає в себе поєднання і взаємодію натуральних і антропогенних наземних і аквальної ландшафтних комплексів. Проте воно складніше, ніж поняття сучасний ландшафт. Це ж саме стосується і поняття «геореал». Географічними, а одночасно і реальними були ландшафти, які існували в минулому, наприклад, в XVI-XVIII ст., є сьогодні і будуть такими на початку XXI ст. Що стосується терміну «інтегральний ландшафт», то дійсно малюнок сучасних ландшафтів інколи нагадує інтегральну схему.

Проте сучасні ландшафти це живий організм, що динамічно розвивається за природними і суспільними законами. Називати їх інтегральними – означає заздалегідь визнати сучасні ландшафти стабільними, завершеними, які без суттєвих проблем і в будь-який момент (як інтегральні схеми) можна упорядкувати.

Сучасні ландшафти пройшли складний шлях розвитку. Закладену в них інформацію вивчають спеціальні науки: зародження і становлення сучасних ландшафтів в минулі геологічні епохи – палеоландшафтознавство, розвиток за історичний період існування людства – історичне ландшафтознавство. Завдання сучасного

ландшафтознавства – вивчити структуру, взаємозв'язки та особливості розвитку ландшафтів в теперішній час і в найближчому майбутньому. Під *сучасними ландшафтами* слід розуміти складну, ієрархічно організовану єдність натуральних і антропогенних ландшафтних комплексів, кожний із яких в своєму розвитку пройшов відповідний еволюційний шлях. Їх вивчення як цілісних систем, особливо взаємодії між натуральними (корінними) і антропогенними ландшафтними комплексами, – це уже новий рівень розвитку ландшафтознавства.



EPILOGUE

Intensive and diverse economic development of the natural resources of the Haivoron region has led to the formation of new, unique and still insufficiently studied anthropogenic complexes in the structure of natural landscapes. They originated in the late Paleolithic – 35-10 thousand years ago. In Trypillia times, anthropogenic landscapes became widespread, but their share in the structure of natural landscapes was still insignificant. VII-XII centuries is a transitional period from natural to anthropogenic landscapes, and, starting from the 17th century, the share of the latter is constantly growing. Today anthropogenic landscapes occupy 80-85, in some places reaching 90-95% of the territory.

Such a complex combination of natural and anthropogenic landscape complexes forms a new unity – *modern landscapes*. From the peculiarities of their further development and condition will depend the living conditions and activities of the population, the solution of environmental and ecological problems of Gaivoronshchina.

The term modern landscape is not new in geographical literature. Its synonyms can be considered the terms natural-anthropogenic landscape, geographical landscape, georeal, integrated landscape, etc. Its essence does not change from this, and

misunderstandings can arise. Judging by the definition of P. Shishchenko, the concept of geographical landscape also includes the combination and interaction of natural and anthropogenic terrestrial and aquatic landscape complexes. However, it is more complex than the concept of modern landscape. The same applies to the concept of «georeal». Geographical and at the same time real were the landscapes that existed in the past, for example, in the XVI-XVIII centuries, are today and will be so at the beginning of the XXI century. As for the term «integrated landscape», in fact, the picture of modern landscapes sometimes resembles an integrated circuit.

However, modern landscapes are a living organism that develops dynamically according to natural and social laws. To call them integrated means to recognize in advance modern landscapes as stable, complete, which can be arranged without significant problems and at any time (as integrated circuits).

Modern landscapes have undergone a difficult path of development. The information contained in them is studied by special sciences: the origin and formation of modern landscapes in the past geological epochs – paleolandscape science, development during the historical period of human existence – historical landscape science. The task of modern landscape science is to study the structure, relationships and features of landscape development in the present and in the near future. Under *modern landscapes* it is necessary to understand the complex, hierarchically organized unity of natural and anthropogenic landscape complexes, each of which in its development has passed the corresponding evolutionary way. The study of integral systems, especially the interaction between natural (indigenous) and anthropogenic landscape complexes, is already a new level of development of landscape science.



Підписано до друку 02.07.2021.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Друк. арк. 11,5. Умов. друк. арк. 10,7.
Наклад 100 прим. Зам. № 4203/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>